

ZAŠTITA ŽRTVE U SRPSKOM I PORTUGALSKOM KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU

Apstrakt

Obaveza je svake države da zaštiti život svakog svog građanina i da osigura svakome u okviru svoje nadležnosti prava i obaveze propisane Konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Kada dođe do ozbiljnog ugrožavanja ili povrede fizičkog ili psihičkog integriteta ili imovine veće vrednosti, vlasti su odgovorne za gonjenje učinilaca krivičnih dela, sprovođenje delotvornog i efikasnog krivičnog postupka i angažovanje resursa koji će pružiti kompetentnu podršku i adekvatnu pomoć žrtvama. U ovom radu analiziran je pravni položaj žrtve pred nadležnim pravosudnim organima Republike Srbije i Republike Portugalije. Kroz komparativni pregled materijalnih i procesnih odredbi iz materije krivičnog prava koje eksplicitno determinišu žrtvu, kao pasivnog subjekta krivičnog dela, razmatrani su osnovi za sticanje statusa posebno osetljivog svedoka, indikatori vulnerabilnosti i procesne posledice. Predmet obrade bile su i procesne i vanprocesne mere zaštite svedoka u slučaju kada svedoku ili njemu bliskom licu zbog davanja iskaza preči ozbiljna opasnost po život, telo ili imovinu, s ciljem ukazivanja na glavne karakteristike ova dva pravna sistema, jednog koji se primenjuje u državi koja je u postupku pregovaranja za sticanje punopravnog članstva u Evropskoj uniji i državi članici Evropske unije. Imperativ u postupanju nadležnih pravosudnih organa u krivičnom postupku nužno implicira i pravnu, informativnu i psihološku pomoć i podršku, kako bi se utvrdila istina i učinioci krivičnih dela priveli pravdi, ali i kako bi se olakšavalo učešće žrtve u postupku i minimalizovale njihove preživljene traume.

Ključne reči: *žrtva, svedok, oštećeni, krivični postupak, mere zaštite, posebno osetljiv svedok, zaštićen svedok, Portugalija.*

¹ Diplomirani pravnik-master, tužilački pomoćnik u Tužilaštvu za organizovani kriminal u Republici Srbiji, e-mail: grkrstic@gmail.com.

1. Uvod

Zaštita žrtve krivičnog dela u međunarodnoj i domaćoj zajednici podrazumeva poštovanje prava na privatnost, bezbednost ličnosti i dostojanstva pasivnog subjekta i priznavanje prava na naknadu štete prouzrokovanu krivičnim delom. Krivično zakonodavstvo je s tim u vezi postepeno reformisano, te se od koncepta retributivne pravde zasnovanog na represivnim merama prema učiniocima krivičnih dela, povećanju inkriminacija i propisivanju težih krivičnih sankcija, okreće ka prevenciji kriminaliteta, alternativnim merama i postizanju pravičnosti prema žrtvi krivičnog dela.

Prilikom rešavanja konkretnih predmeta od fundamentalne važnosti je posmatrati kriminalitet kao trodimenzionalnu pojavu, koja obuhvata učinioca krivičnog dela, oštećenog i nameru, odnosno razlog zbog kog je radnja izvršenja krivičnog dela i preduzeta. S tim u vezi, iako je nadležnost javnog tužilaštva krivično gonjenje delinkvenata, koje implicira prikupljanje kvalitetnih i na zakonu zasnovanih dokaza protiv učinioca krivičnog dela, sprovođenje istrage, zastupanje optužnog akta pred sudom i preduzimanje drugih radnji s ciljem izricanja adekvatne krivične sankcije od strane suda, postupanje pravosudnih organa i svrha krivičnog postupka neće biti ostvareni u punoj meri ukoliko žrtvi ne bude omogućeno da ostvari svoja prava na zaštitu i naknadu štete i ako se ne ustanovi uzrok izvršenja krivičnog dela.

U poslednjih nekoliko godina aktuelizovano je pitanje pravnog položaja žrtve i minimalnih standarda koji joj moraju biti garantovani u ili u vezi sa krivičnim postupkom. Koje kategorije oštećenih mogu biti podvedeni pod pojam žrtve? Koji je obim prava koje uživaju žrtve? Na koji način im je pružena podrška i zaštita? Neka su od pitanja na koja će u ovom radu biti odgovoreno iz perspektive prava Portugalske Republike, kao države članice Evropske unije, i prava Republike Srbije, kao države koja je u postupku priključenja ovoj regionalnoj organizaciji.

2. Pojam žrtve

Definicija i kategorizacija pojma žrtve ni danas nisu jasno određene, zbog različitih zaštitnih objekata koji se štite krivičnim pravom, vrste inkriminacija, obima i težine ugroženosti, odnosno povređivanja. Iako je nesporno da je objekt radnje materijalni, fizički predmet na kome se ostvaruje radnja izvršenja krivičnog dela, kao npr. tuđa pokretna stvar kod krivičnog dela krađe ili utaje², pasivni subjekat može biti i fizičko i pravno lice koje je pogođeno krivičnim delom. U srpskom krivičnom pravu obuhvaćen je terminom „oštećeni“, dok portugalsko pravo prihvata viktimološki pojam „žrtva“.

² Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd 2005, 132.

Sledstveno tome, u domaćem Zakoniku o krivičnom postupku (ZKP)³ zastupljen je izraz „oštećeni“, koji podrazumeva lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo⁴. U procesnom smislu, korespondira sa posebnom vrstom svedoka. Krivični zakonik (KZ)⁵ koristi isti termin kod pojedinih instituta, npr. kazne zatvora⁶, poravnanja učinioca i oštećenog⁷, mere bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim⁸, zaštite oštećenog⁹, propisivanja načina gonjenja¹⁰, i kod pojedinih krivičnih dela, npr. oštećenje tuđih prava¹¹ i napuštanje određenog broda ili vazduhoplova pre vremena¹². Međutim, ovde postoji i jedna legislativna nedoslednost, s obzirom na to da KZ poznaje i pojam „žrtve“, i to:

- prilikom propisivanja opštih pravila o odmeravanju kazne, jedna od okolnosti koja utiče da sud odmeri kaznu bliže gornje ili donje granice zakonom propisane jeste, *inter alia*, i odnos učinioca prema žrtvi krivičnog dela¹³;
- prilikom propisivanja specijalnog oblika uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, koju sud može odrediti okrivljenom ako okolnosti vezane za njegovu ličnost, raniji život, držanje posle izvršenog krivičnog dela, a naročito odnos prema žrtvi krivičnog dela i okolnosti izvršenja

³ Zakonik o krivičnom postupku - ZKP, *Službeni glasnik RS* br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14.

⁴ ZKP, čl.2 st.1 tač.11.

⁵ Krivični zakonik - KZ, *Službeni glasnik RS* br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16.

⁶ KZ, čl.45 st.7, kojim je u odnosu na osuđenog za krivično delo protiv braka i porodice propisana zabrana izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima sa oštećenim živi u istom porodičnom domaćinstvu.

⁷ KZ, čl.59, u skladu sa kojim sud može osloboditi od kazne učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna ako je na osnovu postignutog sporazuma sa oštećenim ispunio obaveze iz tog sporazuma.

⁸ KZ, čl.79 st.1 tač.10 i čl. 80 st.6 i čl.89a, a ovu meru bezbednosti sud može odrediti tako što će zabraniti učiniocu krivičnog dela približavanje oštećenom na određenoj udaljenosti, zabraniti pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog i zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog, odnosno dalju komunikaciju sa oštećenim, ako se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji od strane učinioca bilo opasno po oštećenog.

⁹ KZ, čl.93 Krivičnog zakonika, koji bliže određuje postupanje suda u zavisnosti od toga da li je oštećenom usvojen imovinskopravni zahtev ili je upućen na parnicu radi njegovog ostvarivanja, i alternativno namirenje iz oduzete imovinske koristi.

¹⁰ KZ, čl.222, koji uređuje gonjenje po privatnoj tužbi za krivična dela protiv imovine u slučaju kada je učinilac u bliskom odnosu sa oštećenim, odnosno ukoliko su krivična dela učinjena prema bračnom drugu, licu sa kojim učinilac živi u trajnoj vanbračnoj zajednici, srodniku po krvi u pravoj liniji, bratu ili sestri, usvojioocu ili usvojeniku, ili drugim licima sa kojima učinilac živi u zajedničkom domaćinstvu.

¹¹ KZ, čl.220 st.3 Krivičnog zakonika, za koje se ako su oštećeni građani, gonjenje preduzima po privatnoj tužbi.

¹² KZ, čl.426 Krivičnog zakonika, gde je oštećeni vojni vazduhoplov.

¹³ KZ, čl.54 st.1.

- dela ukazuju na to da se može očekivati da će se zaštitnim nadzorom potpunije ostvariti svrha uslovne osude¹⁴;
- definisanjem jedne od obaveza koje čine sadržinu zaštitnog nadzora¹⁵ - otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a naročito izmirenje sa žrtvom krivičnog dela;
 - regulisanjem kriterijuma koje sud mora uzeti u obzir prilikom odlučivanja o izricanju sudske opomene, izuzev objektivnog parametra, kao što je visina zaprećene kazne, to su i ličnost učinioca, njegov raniji život, njegovo ponašanje posle izvršenog krivičnog dela, a naročito njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela, stepen krivice i druge okolnosti pod kojima je krivično delo učinjeno¹⁶;
 - inkriminisanjem posebnog oblika krivičnog dela trgovina ljudima, kod koga se radnja izvršenja sastoji u iskorišćavanju položaja žrtve trgovine ljudima, za koju zna ili je mogao znati da ima to svojstvo, ili omogućavanjem drugom iskorišćavanju njenog položaja radi eksploatacije rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima¹⁷.

Bez obzira na normiranje pojma „žrtve“ u zakonskom tekstu kod navedenih instituta opšteg i posebnog dela, u KZ nema značenja tog izraza, niti je on samim tim jasno izdiferenciran, ali je evidentno da se i zakonodavcu nameće, posebno npr. kod krivičnog dela trgovine ljudima, korišćenje tog termina.

U portugalskom pravu pojam žrtve deo je teksta Zakonika o krivičnom postupku (ZKP-P)¹⁸, Krivičnog zakonika (KZ-P)¹⁹ i dva posebna zakona koja regulišu prava i pravni položaj žrtve - Zakona o upravljanju primenom mere za zaštitu svedoka u krivičnom postupku (ZUPMZS)²⁰ i Zakona o žrtvama²¹ (ZŽ).

¹⁴ KZ, čl.72. st.1.

¹⁵ KZ, čl.73 st.1 tač.10.

¹⁶ KZ, čl.77 st.4.

¹⁷ KZ, čl.388 st.8 u vezi sa st.1.

¹⁸ Zakonik o krivičnom postupku Portugalije – ZKP-P, br. 78/87, http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=199&tabela=leis, 10.04.2017.

¹⁹ Krivični zakonik Portugalije – KZ-P br. 48/95, http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?ficha=1&artigo_id=&nid=109&pagina=1&tabela=leis&nversao=&so_miolo=, 10.04.2017.

²⁰ Zakon o upravljanju primenom mere za zaštitu svedoka u krivičnom postupku - ZUPMZS br. 93/99, <http://www.gddc.pt/legislacao-lingua-estrangeira/english/dl-93-99-testemunhas.html>, 15.04.2017.

²¹ Zakon o žrtva, a – ZŽ, br. 130/15, http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=2394&tabela=leis&so_miolo=, 15.04.2017.

U ZKP-P zastupljen je termin žrtve u prvom članu o značenju izraza, gde su pojašnjeni drugi zakonski izrazi - *izveštaj o socijalnom statusu*, tj. o informacijama o porodičnom životu optuženog i eventualno žrtve, kako bi se sudija koji bude vodio postupak upoznao sa porodičnim prilikama ovih učesnika u krivičnom postupku i kod pojma *informacije o uslugama socijalne zaštite*, koje za predmet imaju presek stanja o ličnosti, porodici, školi, poslu i socijalnom statusu optuženog ili eventualno žrtve. U skladu sa čl. 82 ZKP-P, koji uređuje *obeštećenje žrtve u posebnim slučajevima*, krivični sud je ovlašćen da u osuđujućoj presudi dosudi određenu sumu kao kompenzaciju za pretrpljeni gubitak kada to žrtva zahteva uz poštovanje principa kontradiktornosti, odnosno uz omogućavanje optuženom da se izjasni na navode zahteva za naknadu štete. Kako bi se sprečilo osujećenje obeštećenja žrtve, sud tokom istrage može da odredi prinudne mere za obezbeđenje imovinskopravnog zahteva po zahtevu javnog tužilaštva kada se na drugi način ne može utvrditi činjenično stanje ili kada postoji opasnost po život, fizički ili psihički integritet ili slobode stranaka ili žrtve²². S ciljem zaštite žrtve od medijskog eksponiranja u čl. 88 ZKP-P predviđena je zabrana objavljivanja na bilo koji način identiteta žrtve krivičnog dela trgovina ljudima, krivičnih dela protiv polne slobode, časti i privatnog života osim ukoliko su žrtve izričito saglasne sa otkrivanjem identiteta ili ako je krivično delo izvršeno putem medija. Zbog neophodnosti otklanjanja potencijalnih rizika uperenih na opstrukciju istrage, s jedne strane optuženi, okrivljeni saradnik i oštećeni imaju pravo da izvrše uvid u spise ili dobiju fotokopiju akata iz predmeta, izuzev ukoliko su podaci tajni i ako se javni tužilac tome protivi, jer se razumno može očekivati da bi stavljanjem na raspolaganje takvih akata mogla biti ugrožena istraga ili prava stranaka ili žrtve²³. S druge strane, prilikom prvog saslušanja osumnjičenog koji je lišen slobode, sud je dužan da ga obavesti o razlozima za pritvor, krivičnom delu za koje se tereti i osnovima sumnje, upozori da ne ometa istragu i utvrđivanje materijalne istine, kao i da ne sme svojim ponašanjem da dovede u opasnost život, fizički ili psihički integritet ili slobode procesnih učesnika ili žrtve²⁴. Dokazna radnja presretanje i snimanje telefonskih komunikacija može biti eksploatisana i u odnosu na žrtvu od momenta kada je dala stvarni ili pretpostavljeni pristanak²⁵. Veliki značaj za sprečavanje ponovne viktimizacije imaju odredbe ZKP-P o izjavama za buduću upotrebu²⁶, u skladu sa kojima u slučaju ozbiljne bolesti ili putovanja u inostranstvo svedoka, koje za posledicu imaju da je dolazak

²² ZKP, čl. 194 st. 4.

²³ ZKP-P, čl. 89 u st. 1.

²⁴ ZKP-P, čl. 141.

²⁵ ZKP-P, čl. 187.

²⁶ ZKP-P, čl. 271 st. 1 i st. 2.

svedoka pred sud bio nemoguć ili znatno otežan, kao i kada se krivični postupak vodi za krivična dela trgovine ljudima ili protiv polne slobode, istražni sudija na zahtev javnog tužilaštva, okrivljenog ili oštećenog, može da dozvoli unakrsno ispitivanje tokom istrage s ciljem da se zapisnik o iskazu svedoka koristi na glavnom pretresu. Kroz upoznavanje stranaka i drugih učesnika u postupku sa sadržinom zapisnika o ispitivanju bez obaveze svedoka da ponovo dolazi u sud i izjašnjava se na pitanja stranaka, štite se lična prava žrtve od evociranja traumatičnog događaja i procesnog ugnjetavanja odgovaranjem na šakaljiva i provokatorska pitanja, kao i odredbom da je obavezno ispitivanje žrtve tokom istrage za krivična dela protiv polne slobode učinjena na štetu maloletnika. Čl. 281 ZKP-P definiše uslove za odlaganje krivičnog gonjenja za krivično delo nasilja u porodici za koje je zaprećena kazna zatvora do 5 godina, koji se ogledaju u slobodnom i izričitom zahtevu žrtve i saglasnosti istražnog sudije i osumnjičenog ukoliko osumnjičeni prethodno nije osuđivan za istovrsno krivično delo i ako prema njemu za isto krivično delo već nije primenjen ovaj institut. Oportunitet je aplikativan i kod krivičnih dela protiv polne slobode i seksualnog opredeljenja od strane javnog tužilaštva uz prethodnu procenu da li je to i u interesu žrtve, na osnovu prethodno pribavljenih saglasnosti istražnog sudije i osumnjičenog. Jasno je da se *ratio legis* ovakvih odredbi temelji na stavu o celishodnom kažnjavanju, primeni alternativnih mera i orijentaciji ka pomirenju okrivljenog i žrtve.

KZ-P termin „žrtva“ upotrebljava u posebnom delu kod inkriminacija za sledeća krivična dela: teško ubistvo²⁷, lišenje života iz samilosti²⁸, ugrožavanje ili napuštanje²⁹, zloupotreba i kršenje obaveza³⁰, prinuda³¹, protivpravno lišenje

²⁷ KZ-P, čl.132 st.2 tač.a i c, kojima su predviđeni kvalifikovani oblici ubistva u slučaju kada je pasivni subjekt usvojilac ili usvojenik zbog posebnog odnosa učinioca sa žrtvom i kada je prema žrtvi postupano na svirep i bezobziran način da bi se povećale njene patnje.

²⁸ KZ-P, čl.134, koji inkriminiše lišenje života drugog lica na njegov izričit i ozbiljan zahtev i kaznu zatvora do tri godine, pri čemu je i pokušaj kažnjiv.

²⁹ KZ-P, čl.138, kod kog se radnja izvršenja krivičnog dela sastoji u ugrožavanju života druge osobe koja nije u stanju da se brani ili u napuštanju bespomoćnog lica, koje je učinilac dužan da čuva, pazi i gleda, a ukoliko je žrtva potomak, usvojilac ili usvojenik, propisana je kazna zatvora od 2 do 5 godina.

³⁰ KZ-P, čl.152 st.2, čija obeležja se manifestuju u svojstvu učinioca, koji mora da ima obavezu čuvanja, vaspitanja ili obrazovanja nekog lica zbog starosti, invalidnosti, bolesti ili trudnoće, postupanju prema tom licu na surov način, nanošenju fizičkih ili psihičkih povreda, primeni opasnih, nehumanih ili zabranjenih aktivnosti, prekomernom radnom opterećenju. Zaprećena je kazna zatvora od 1. do 5. godina, a za ovo krivično delo gonjenje može da pokrene javni tužilac ako je to u interesu žrtve.

³¹ KZ-P, čl.155, kada se vrši pritisak na žrtvu da izvrši samoubistvo ili pokušaj samoubistva i zaprećena je kazna od 1. do 5. godina zatvora.

slobode³², otmica³³, posredovanje u vršenju prostitucije³⁴, posredovanje i vršenju supstitucije i trgovina maloletnicima³⁵, teška krađa³⁶, razbojništvo³⁷, iznuda³⁸, zelenaštvo³⁹, prikrivanje⁴⁰, mučenje i drugi oblici okrutnog, ponižavajućeg ili nehumanog postupanja⁴¹, teško delo mučenja i drugih oblika okrutnog, ponižavajućeg ili nehumanog postupanja⁴² i kod krivičnog dela protiv službene dužnosti prevara u službi⁴³.

³² KZ-P, čl.158 st.2 tač.c i d, propisuje teže oblike protivpravnog lišenja slobode u slučaju kada učinilac zatvori, drži zatvorenu ili na drugi način liši slobode kretanja žrtvu pod lažnim izgovorom da pati od mentalnog poremećaja ili je usled toga došlo do teškog narušenja zdravlja žrtve, za koje je zaprećena kazna zatvora od 2. do 10. godina; i st. 2 istog čl, koji propisuje strožu kaznu u rasponu od 3. do 15. godina ukoliko nastupi smrt žrtve.

³³ KZ-P, čl.160 st.1a i b, kada učinilac primenom nasilja odvede ili zadrži žrtvu koju potvrgne mučenju, ili svirepo postupa tako da učini krivično delo protiv polnih sloboda žrtve. S tim u vezi predviđen je u čl. 162 KZ fakultativni osnov za ublažavanje kazne za otmicu ili uzimanje talaca iz čl.161 ako učinilac oslobodi žrtvu ili učini ozbiljan napor da do toga dođe.

³⁴ KZ-P, čl.170, propisuje kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela u slučaju da učinilac primeni nasilje, pretil, dovodi u zabludu ili iskorišćava mentalnu nesposobnost žrtve da bi navodio, promovisao, podsticao ili olakšavao drugom vršenje prostitucije, za šta je zaprećena kazna zatvora od 1. do 8. godina.

³⁵ KZ-P, čl.176 st.2, *mutatis mutandis* kao i za posredovanje u vršenju prostitucije važi i u ovom slučaju samo što je ovo krivično delo upereno prema maloletnim žrtvama krivičnog dela i zaprećena je stroža kazna od 2. do 10. godina.

³⁶ KZ-P, čl.204 st.1 tač.d, postoji u slučaju da učinilac oduzme tuđu pokretnu stvar iskorišćavanjem bespomoćnosti žrtve, usled katastrofe, nesreće ili opšte opasnosti ili čl. 204 st. 1 tač. i kada ostavi žrtvu u teškoj ekonomskoj situaciji.

³⁷ KZ-P, čl.210 st.2: „Ko upotrebom sile oduzme duđu pokretnu stvar tako što dovede u opasnost život žrtve ili joj nanese teške telesne povrede, kazniće se zatvorn 3-15 godina“.

³⁸ KZ-P, čl. 223 st. 2, kod kog se radnja izvršenja ostvaruje navođenjem silom ili pretnjom koja bi ozbiljno mogla da naruši ugled žrtve nekog da učini nešto na štetu svoje imovine, a propisana je kazna zatvora od 6. meseci do 5. godina.

³⁹ KZ-P, čl.226 st.4 tač. c, kod kog je propisan kvalifikovani oblik zelenaštva u slučaju kada osumnjičeni u nameri da stekne protivpravnu imovinsku korist za sebe ili za drugo lice, iskorišćavajući teške prilike, nedovoljnu sposobnost za rasuđivanje, invaliditet, neiskustvo ili slabost karaktera ili odnos zavisnosti ugovori za sebe ili drugog kakvu novčanu korist, koja je prema okolnostima konkretnog slučaja, očigledno nesrazmerna u odnosu na njegova davanja i time svesno prouzrokuje imovinsku propast žrtve.

⁴⁰ KZ-P, čl.231 st.3 tač.b, u skladu sa kojim, ukoliko učinilac u nameri da pribavi za sebe ili drugom protivpravnu imovinsku korist, prikriva stvar stečenu izvršenjem krivičnog dela protiv imovine, protura, prenosi ili na drugi način stiće, krivično gonjenje će biti preduzeto po privatnoj tužbi u slučaju da je učinilac u bliskoj porodičnoj vezi sa žrtvom.

⁴¹ KZ-P, čl.243 st.3, koji bliže određuje radnju izvršenja, pod koju se podvodi svaka radnja koja se sastoji u nanošenju fizičkih povreda, psihičkih patnji, stresa, ili zloupotrebi lekova, droga ili drugih prirodnih ili veštačkih sredstava, sa namerom da se poremeti sposobnost određivanja ili slobodna volja žrtve.

⁴² KZ-P, čl.244 st.2, u skladu sa kojim kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela postoji ukoliko bude prouzrokovano samoubistvo ili smrt žrtve, a zaprećena je kazna zatvora od 8. do 16. godina.

⁴³ KZ-P, čl.379, koji propisuje kaznu do dve godine ili novčanu kaznu službenom licu koje u vršenju službene dužnosti ili ovlašćenja za sebe ili drugog pribavi protivpravnu imovinsku korist, primi dovođenjem u zabludu ili iskorišćavanjem žrtve za sebe ili treće lice novac, u iznosu koji prelazi zarade sa porezima i doprinosima, i kvalifikovani oblik tog krivičnog dela ako je izvršeno putem nasilja ili pretnjom, uz kaznu zatvora od 1 do 8 godina.

Osim toga, KZ-P dozvoljava ublažavanje kazne⁴⁴, ukoliko je postojao doprinos žrtve izvršenju krivičnog dela ili je učinilac izazvan od strane žrtve, ali i pooštavanje kazne za krivična dela protiv polnih sloboda, kao npr. obljuba zloupotrebom položaja⁴⁵, silovanje⁴⁶, obljuba nad nemoćnim licem⁴⁷, trgovina ljudima⁴⁸ za jednu polovinu od zaprećene kazne, kada su za posledicu imala trudnoću, teško narušavanje zdravlja, prenošenje virusa ili hepatitisa, samoubistvo ili smrt žrtve, odnosno ako su učinjena prema žrtvi uzrasta ispod 14 godine, odmerava se za jednu trećinu stroža kazna⁴⁹. U KZ-P uređen je i način preduzimanja krivičnog gonjenja, te tako za krivična dela protiv polnih sloboda javni tužilac goni po predlogu žrtve, osim ukoliko je žrtva mlađa od 16 godina, kada se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti uz prethodno procenu javnog tužioca da je to u interesu žrtve⁵⁰. Kod krivičnih dela protiv časti npr. kleveta ili uvreda učinjenih na štetu nosilaca javnih funkcija npr. ministra, sudije, guvernera, članova lokalnih organa, zaštitnika građana, komandanta vojnih snaga, ili nastavnika⁵¹ u vezi sa obavljanjem njihovih službenih poslova i radnji ili ako učinilac preduzme radnje izvršenja teškom zloupotrebom službenog položaja, minimalna i maksimalna zaprećena kazna se mogu uvećati za polovinu⁵². Gonjenje po privatnoj tužbi preduzima se za imovinska krivična dela (krađa, teška krađa i zloupotreba poverenja), ukoliko je učinilac u bliskom srodstvu sa žrtvom⁵³. KZ-P propisuje i aktivno legitimisana lica za podnošenje žalbe protiv odluke suda od strane oštećenog, kao i od strane javnog tužioca u posebnim slučajevima kada je to u interesu žrtve⁵⁴.

U ZUPMZS zastupljen je procesni termin „svedok“, za lice, koje je bez obzira na status po odredbama ZKP-P, u posedu informacije ili saznanja koja je neophodno za otkrivanje, razumevanje i ocenu glavnih činjenica u istrazi i kojoj preti opasnost po život, fizički ili psihički integritet, slobodu ili imovinu veće vrednosti na osnovu njihove uloge u prikupljanju dokaza o činjenicama koje su važne za sprovođenje istrage.

Žrtva se upotrebljava u ŽŽ, s tim što ni ovaj zakon ne sadrži preciznu definiciju žrtve, ali pod taj izraz se može podvesti lice u odnosu na koje

⁴⁴ KZ-P, čl.72 st.1 tač.b.

⁴⁵ KZ-P, čl.163.

⁴⁶ KZ-P, čl.164.

⁴⁷ KZ-P, čl.165.

⁴⁸ KZ-P, čl.169.

⁴⁹ KZ-P, čl.177 st.3 i 4.

⁵⁰ KZ-P, čl.178.

⁵¹ KZ-P, čl.132 st.2.j.

⁵² KZ-P, čl.184.

⁵³ KZ-P, čl.207 st.1.

⁵⁴ KZ-P, čl.113 st.6.

postoji ozbiljna pretnja po život i bezbednost, opasnost od viktimizacije ili druge okolnosti koje ukazuju da privatnost može biti ugrožena. Ipak, za razliku od ZUPMZS, koji se primenjuje u postupku za taksativno navedena krivična dela, ZŽ se odnosi na žrtve svih krivičnih dela, kao i na strane žrtve, koje imaju isti obim prava zbog principa o zabrani diskriminacije.

3. Prava žrtve u krivičnom postupku

Obim prava garantovanih u krivičnom postupku fundamentalan je za konzistentan i adekvatan položaj žrtve. Kako u portugalskom, tako i u srpskom pravu žrtve imaju procesni status svedoka, koji podrazumeva obavezu nadležnih organa da obezbede opšti korpus prava karakterističan i za sva druga lica koja imaju saznanja ili opažanja o učinjenom krivičnom delu. Tu se pre svega misli na predočavanje mogućnosti isključenja ili oslobođenja od dužnosti svedočenja i sprovođenje ispitivanja tako da se svedok ispituje ponaosob, bez prisustva ostalih svedoka uz izjašnjenje kako na opšta pitanja, tako i dopunska, koja mu se postavljaju nakon završetka iskaza o predmetu svedočenja. Premda je ugroženost ličnih ili imovinskih prava oštećenog glavna tačka razlikovanja u odnosu na ostale svedoke, i u srpskom i u portugalskom pravu žrtve imaju i posebna prava, koja se manifestuju obaveznim pitanjem prilikom ispitivanja da li će u krivičnom postupku ostvarivati imovinskopravni zahtev uz istovremenu procenu celishodnosti pružanja psihološkog, socijalnog, ekonomskog ili drugog vida zaštite.

U postupku koji se vodi pred srpskim nadležnim organima, oštećeni uživa prava na obaveštenja, pouke i podnošenje pravnih lekova protiv odluka donetih na njegovu štetu. S tim u vezi su i pravo na podnošenje predloga i dokaza za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i privremenih mera, prigovora protiv rešenja o odbacivanju krivične prijave, naredbe o obustavi istrage ili odustanku od krivičnog gonjenja⁵⁵ i žalbe protiv presude u delu u kom je odlučeno o troškovima postupka i dosuđenom imovinskopravnom zahtevu. Uživa i pravo na obaveštenje o vremenu i mestu ispitivanja svedoka⁵⁶ i može da učestvuje u dokaznom postupku predlaganjem dokaza, ukazivanjem na činjenice i da angažuje punomoćnika iz reda advokata. Dakle, ova procesna prava su inherentna položaju oštećenog i služe za efektivno, ekspeditivno i kvalitetno učestvovanje u krivičnom postupku i zaštitu njegovih materijalnih i moralnih interesa. Pod uslovom da zbog iznošenja svih poznatih činjenica o učiniocu ili krivičnom delu oštećenom preti rizik od napada na fizički ili psihički integritet, može se staviti pod režim osnovne zaštite ili mu se pak može dodeliti status posebno osetljivog svedoka ili status zaštićenog svedoka.

⁵⁵ ZKP, čl.51.

⁵⁶ ZKP, čl.300 st.1.

Prava žrtve u Portugaliji su izričito predviđena ZŽ. Prvenstveno garantovano je *pravo na dobijanje informacija*⁵⁷ o vrsti podrške koja može biti ukazana i organizacijama kojima se može obrati za pomoć, postupku za podnošenje prijave, mogućnostima u daljem toku postupka i ulozi u njemu, mehanizmima za ostvarivanje pravne zaštite, postupku ostvarivanja prava na naknadu pretrpljene štete i troškova, postupku podnošenja pritužbe u slučaju da nadležni organi koji učestvuju u krivičnom postupku ne poštuju prava žrtve, posebnim sredstvima koja stoje na raspolaganju žrtvi u Portugaliji da zaštiti svoja prava i interese u slučaju da živi u drugoj državi. S tim u vezi, žrtva mora biti obavještena na način za koji se opredelila, čak i ukoliko je predmet poverljiv, o sudskim odlukama koje se tiču njenog statusa, a posebno o odluci o odbacivanju krivične prijave, odluci o prekidu postupka, presudi ili drugoj sudskoj odluci, sa razlozima za odluku ili sažetim obrazloženjem. Osim navedenih, organ postupka je dužan da predoči žrtvi bez nepotrebnog odlaganja činjenicu da je optužen na slobodi, da je pobegao, ili da je optužen ili osuđen. Iz prava na informacije proizilaze i garancije ostvarivanja komunikacije⁵⁸ nadležnih organa sa žrtvom kako bi žrtva bila upoznata sa svojim pravima i obavezama od prvog kontakta do završetka krivičnog postupka na jednostavan i razumljiv način. Osim toga, žrtvi je garantovano *pravo na pravni savet*⁵⁹, *pravo na naknadu troškova*⁶⁰, *pravo na zaštitu* kada postoji ozbiljna pretnja i mogućnost viktimizacije ili druge okolnosti koje ukazuju da bezbednost i sigurnost može biti ugrožena. Žrtvi je priznato i *pravo u krivičnom postupku da bude odlučeno o njenom pravu na naknadu štete i povraćaj imovine*⁶¹ od okrivljenog, u razumnom roku, s tim što se imovina koja je oduzeta od žrtve odmah proverava i vraća, osim ukoliko zbog dokaznog značaja treba da bude predata državi.

Mada obim i stepen zajemčenih prava u portugalskom pravu mogu da variraju u zavisnosti od specifičnih potreba, ličnih okolnosti žrtve, prirode krivičnog dela i faze krivičnog postupka, evidentno je da je krug ovih prava znatno širi od onih koje ima oštećeni u Republici Srbiji i da se afirmiše princip punog poštovanja volje žrtve prilikom postupanja organa postupka uz naglasak na individualnom tretmanu u saradnji sa organizacijama za pomoć i podršku žrtvi i meritornom odlučivanju o naknadi štete. Takođe, dato je prioritarno mesto pravu na informacije, jer je upućenost žrtve u svoja prava preduslov za njihovo ostvarivanje. Raspravljanje o imovinskopravnom zahtevu pred srpskim krivičnim sudom je marginalno u poređenju sa presuđivanjem

⁵⁷ ZŽ, čl.11.

⁵⁸ ZŽ, čl.12.

⁵⁹ ZŽ, čl.13.

⁶⁰ ZŽ, čl.14.

⁶¹ ZŽ, čl.16.

po optužbi. Načelno, u svim predmetima u kojima bi prikupljanje dokaza i provera okolnosti o imovinskopravnom zahtevu bili skupčani sa znatnim odugovlačenjem postupka, krivični sud upućuje oštećenog da takav zahtev ostvaruje u parničnom postupku, što za posledicu ima dodatno prolongiranje i otežavanje ostvarivanja prava na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog posla⁶². Naprotiv, u portugalskom pravu pravo na obeštećenje ima domenantno mesto dosuđivanju pravične novčane naknade za pretrpljene fizičke i psihičke bolove.

4. Posebno osetljivi svedoci

Posebno osetljivi svedoci jesu lica koja su usled ličnih svojstava, prirode i težine krivičnog dela naročito ranjiva i senzibilna, što može da uzrokuje smanjenje kvaliteta i uverljivosti njihovog svedočenja, te im se omogućava da svoj iskaz pred organom postupka daju u ambijentu i u uslovima koji neće štetiti njihovom fizičkom i psihičkom stanju. Uslovi za određivanje statusa posebno osetljivog svedoka i posledice ispitivanja u srpskom i u portugalskom pravu imaju dosta sličnosti.

Pre svega, materijalne okolnosti koje u srpskom pravu predstavljaju relevantne parametre za određivanje statusa posebnog osetljivog svedoka tiču se uzrasta, životnog iskustva, načina života, pola, zdravstvenog stanja, prirode, načina ili posledica izvršenog krivičnog dela, kao i drugih okolnosti slučaja. U portugalskom pravu vulnerabilnost može biti zasnovana na činjenici da je svedok previše mlad ili previše star, zdravstvenoj sposobnosti ili činjenici da treba da da iskaz protiv člana svoje porodice, ili druge grupe kojoj pripada po subordinaciji ili zavisnosti⁶³. U oba ova pravna sistema formalni uslov se ispoljava u rešenju o određivanju statusa posebno osetljivog svedoka. Dok su u Republici Srbiji ovlašćeni da taj pravni akt donesu nakon podnošenja krivične prijave javni tužilac, predsednik veća ili sudija pojedinac u zavisnosti od faze i vrste krivičnog postupka, u Portugaliji to spada u stvarnu nadležnost suda ili policije. Ovoj odluci prethodi urađena pojedinačna procena ugroženosti, koja ima dvostruku funkciju – da potvrdi osnovanost sticanja takvog statusa i ustanovljavanje adekvatnih mera posebne zaštite. Eksplicitno je predviđena portugalskim ZZ, a srpski ZKP to nije učinio, iako iz same prirode ovog instituta proizilazi dužnost nadležnog organa da pazi na indikatore za sticanje statusa posebno osetljivog svedoka.

Jezgro kategorizovanja svedoka kao posebno osetljivog čine *sui generis* pravila o ispitivanju, i ona u domaćem pravu obuhvataju:

⁶² ZKP, čl.252 st.2.

⁶³ ZUPMZS, čl.26 st.2.

ophođenje prema svedoku sa posebnom pažnjom, obavljanje ispitivanja uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, sprovođenje ispitivanja bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok nalazi, npr. upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje u stanu ili u drugoj prostoriji, ili ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje takvih lica. Izuzetno je dozvoljeno suočenje svedoka sa okrivljenim u slučaju da se njihovi iskazi ne slažu u pogledu činjenica koje su predmet dokazivanja, na zahtev okrivljenog i uz posebno odobrenje organa postupka vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane⁶⁴. Ovom licu takođe može biti postavljen punomoćnik iz reda advokata, radi efektivne zaštite njegovih interesa.

U portugalskom pravu, radi zaštite interesa svedoka i pružanja neophodne psihološke pomoći, nadležan sud može odrediti lice iz Centra za socijalni rad, drugo lice posebno obučeno sa podršku svedoku, ili psihologa koji mogu biti prisutni i prilikom preduzimanja pojedinih radnji u postupku. Potrebno je hitno postupanje i izjave od svedoka se uzimaju odmah nakon učinjenog krivičnog dela uz pridržavanje sledećih pravila:

- pitanja žrtvi treba da postavlja ista osoba, pod uslovom da žrtva to želi, i na način da ne utiče na tok krivičnog postupka,
- ispitivanje žrtve o seksualnom i porodičnom nasilju, osim kada ga sprovodi javni tužilac ili sudija, mora biti izvršeno od strane lica istog pola, kao i žrtva, ukoliko to žrtva želi i na način da se time ne utiče na tok krivičnog postupka,
- korišćenje odgovarajućih tehničkih sredstava u smislu ispitivanja putem videokonferencijske ili telekonferencijske veze, (o ovakvom modusu ispitivanja žrtve odlučuje u fazi istrage javni tužilac po službenoj dužnosti ili na predlog žrtve svedoka, a u fazi glavnog pretresa sud, po službenoj dužnosti, ili na predlog javnog tužioca ili svedoka⁶⁵) s ciljem sprečavanja vizuelnog kontakta između žrtve i osumnjičenog, posebno prilikom davanja iskaza žrtve;
- kada se radi o davanju izjava za buduću upotrebu u smislu da se žrtva ne poziva ponovo na glavni pretres, ispitivanje žrtve vrši sudija, a zatim dodatna pitanja postavljaju prvo javni tužilac, a zatim branioci, a žrtvi prilikom davanja iskaza pomaže tehničko lice, koji je posebno za to osposobljeno i od strane suda postavljen. O ovoj dokaznoj radnji moraju biti obavešteni javni tužilac, optuženi i njegov branilac i advokati, a javni tužilac i branilac moraju biti prisutni. Ispitivanje

⁶⁴ ZKP, čl.104 st.4.

⁶⁵ ZŽ, čl.23.

žrtve treba da bude sprovedeno u neformalnoj atmosferi i zaštićenom ambijentu, kako bi se obezbedilo posebno davanje spontanih i iskrenih odgovora. O tome se sačinjava audio ili i audio i video zapis⁶⁶.

- isključenje javnosti sa glavnog pretresa.

Što se tiče maloletnih lica oštećenih krivičnim delom, u oba pravna sistema, koja su predmet ove analize, svako dete ima pravo da bude ispitano u krivičnom postupku posebno vodeći računa o njegovom uzrastu, zrelosti i najboljem interesu⁶⁷. Osim toga, njihovo ispitivanje obavlja se uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog sličnog lica ili upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike ili zvuka, bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka, a po srpskom pravu može se sprovesti najviše dva puta, i samo izuzetno više od toga ako je neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka uz vođenje računa zaštititi ličnosti i razvoju maloletnika⁶⁸. Zabranjeno je vršiti suočenje sa okrivljenim maloletnika koje je usled prirode krivičnog dela, posledica i drugih okolnosti posebno osetljivo ili se nalazi u posebno teškom duševnom stanju⁶⁹. Ukoliko nema sukoba interesa, dete može dati iskaz u prisustvu roditelja, zakonskog zastupnika ili staratelja. U suprotnom, na zahtev deteta određene starosne dobi, ukoliko je nepoznata starost deteta ili postoje razlozi da se predstavi da je reč o detetu, obavezno je postavljanje punomoćnika od strane suda, što je na isti način uređeno i u srpskom pravu⁷⁰.

Portugalski ZŽ eksplicitno reguliše da posebno osetljivi svedoci u slučaju kada je to na osnovu individualne procene potrebno, mogu biti privremeno smešteni u ustanove za podršku koje finansira država⁷¹ i mogu besplatno koristiti zdravstvene usluge⁷². Kod nas svedoci takođe mogu biti korisnici usluga socijalne zaštite na osnovu posebnog zakona⁷³. Osetljivim žrtvama po portugalskom pravu pruža se i zaštita od izveštavanja javnosti

⁶⁶ ZŽ, čl.24.

⁶⁷ ZŽ, čl.22 i čl. 152 st. 1 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica - ZMUKD, *Službeni glasnik RS* br. 85/05.

⁶⁸ ZMUKD, čl.152 st. 2.

⁶⁹ ZMUKD, čl.153.

⁷⁰ ZMUKD, čl.154 st.1, a to lice mora biti postavljeno iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

⁷¹ ZŽ, čl.25.

⁷² ZŽ, čl.26.

⁷³ Čl. 40 Zakona o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS* br. 24/11, koji propisuje usluge planiranja i procene, dnevne usluge u zajednici, usluge podrške za samostalan život, savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge i usluge smeštaja. S tim u vezi, tim zakonom je izričito pružena zaštita žrtvama trgovine ljudima koji su determinisani kao korisnici usluga socijalne zaštite u čl.41 st.2 tač.7 i st.3 tačk.4 Zakona i garantuje im se usluga smeštaja iz budžeta Republike Srbije po čl.206 st.1 tač.9.

u smislu da se ne sme u sredstvima javnog informisanja otkrivati identitet žrtve ukoliko su u pitanju maloletnici ili mlađa lica, ili druge grupe koje su posebno ugrožene, kao i da se ne smeju javno objavljivati njihovi snimci i slike koji bi mogli da dovedu do otkrivanja njihovog identiteta⁷⁴. U Srbiji ova pitanja uređena su Zakonom o javnom informisanju i medijima, koji dozvoljava objavljivanje informacija u vezi sa krivičnim postupkom ako su iznete na glavnom pretresu ili su pribavljene od organa javne vlasti na osnovu zakona koji uređuje pristup informacijama od javnog značaja⁷⁵ uz suprematiju zaštite maloletnika, premda se mora voditi računa da sadržaj medija i način distribucije ne naškode moralnom, intelektualnom, emotivnom ili socijalnom razvoju maloletnika⁷⁶.

5. Mere zaštite

Za razliku od posebno osetljivog svedoka prema kome se mogu primeniti procesne mere s ciljem zaštite psihičkog stanja i sprečavanja ponovne traumatizacije, kod kategorije zaštićenog svedoka postoji buduća opasnost od ugrožavanja fizičkog integriteta, slobode ili imovine većeg obima, ili bliskog lica davanjem iskaza ili odgovorom na pojedina postavljena pitanja. U srpskom pravu, Zakonikom o krivičnom postupku predviđen je institut zaštićenog svedoka, koji podleže merama posebne zaštite u toku krivičnog postupka i vanprocesne policijsko-tehničke mere po Zakonu o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku - ZPZUKP, koje se uspostavljaju pre, u toku i posle pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka. U Portugaliji na snazi su mere procesne zaštite, a svedoci i njima bliska lica mogu biti stavljeni i pod režim pojedinačnih mera ili pod poseban program zaštite kada im je ugrožena bezbednost prema ZUPMZS.

Prema domašaju, i u skladu sa principom srazmernosti⁷⁷ u Republici Srbiji *mere posebne zaštite* sastoje se u uskraćivanju podataka o istovetnosti zaštićenog svedoka u odnosu na opštu javnost ili u odnosu na okrivljenog i njegovog branioca. Identitet zaštićenog svedoka jemči se isključenjem javnosti sa glavnog pretresa i zabranom objavljivanja podataka o istovetnosti svedoka⁷⁸. Analogno, u Portugaliji zaštita svedoka manifestuje se prvenstveno skrivanjem njegovog identiteta⁷⁹ kada postoji visok rizik od zastrašivanja

⁷⁴ ZŽ, čl.27.

⁷⁵ Čl. 74 Zakona o javnom informisanju i medijima, *Službeni glasnik RS* br. 83/14, 58/15, 12/16.

⁷⁶ Zakon o javnom informisanju i medijima, čl.77 i čl.80 st.2.

⁷⁷ ZKP, čl. 106 st.4.

⁷⁸ ZKP, čl. 106 st.1.

⁷⁹ ZUPMZS, čl.4.

ili druge okolnosti koje ukazuju na pritiske ili pretnje. To se može učiniti prikriivanjem slike ili izmenom glasa svedoka prilikom davanja iskaza ili putem tele-konferencije, o čemu, kao i u srpskom pravu odlučuje sud na predlog javnog tužioca⁸⁰. Distinkcija između posmatranih sistema ogleda se u trajanju ovih mera, s obzirom na to da je u srpskom pravu neotkrivanje identiteta ograničeno, jer lične podatke svedoka sud mora otkriti okrivljenom i njegovog braniocu najkasnije 15 dana pre početka glavnog pretresa, a u portugalskom pravu lični podaci svedoka mogu da ostanu tajni⁸¹ u jednoj ili svim fazama postupka. Međutim, svedok u domaćem pravu može biti zaštićen bez obzira na vrstu i težinu krivičnog dela za koje daje iskaz, pošto nije predviđen katalog krivičnih dela na koja se ekskluzivno primenjuje, dok prema rešenju iz portugalskog prava davanje iskaza ili izjave mora za predmet imati krivična dela trgovina ljudima, udruživanje radi vršenja krivičnih dela, terorističko udruživanje i terorizam, krivična dela protiv života i tela, sloboda čoveka, protiv polnih sloboda, korupcije, teže oblike prevare, za koja se može izreći kazna zatvora preko 8 godina, ili ona učinjena od strane organizovane kriminalne grupe. Ostali uslovi za sticanje statusa zaštićenog svedoka su slično postavljeni, jer se u oba slučaja zahteva da je život, zdravlje ili sloboda svedoka ili njemu bliskog lica u toj meri ugrožena da opravdava ograničenje prava na odbranu, da davanje iskaza ili izjave ima relevantan dokazni značaj i da je svedok verodostojan⁸². Procesne posledice statusa zaštićenog svedoka sastoje se u zakazivanju ispitivanja svedoka od strane suda na poverljiv način naredbom, obaveštenjem svedoka o učesnicima u postupku kojima se otkriva njegov identitet, upozorenjem učesnicima u postupku da su dužni da čuvaju kao tajnu podatke o zaštićenom svedoku i njemu bliskim licima pod pretnjom krivičnog progona za krivično delo povrede tajnosti postupka⁸³ i uz konstantan nadzor toka ispitivanja svedoka od strane suda koji u svakom trenutku može zabraniti pitanje koje je takve prirode da bi njegov odgovor mogao da dovede do otkrivanja istovetnosti zaštićenog svedoka⁸⁴. Sud može da odredi da se ispitivanje sprovede i uz korišćenje tehničkih sredstava za promenu zvuka i slike, a zapisnik svedok potpisuje pod pseudonimom⁸⁵. Čim se pokaže da nije potrebno, mere o neotkrivanju identiteta će biti ukinute od strane sudije za prethodni postupak na predlog javnog tužioca ili zahtev svedoka, nakon čega će biti donet odgovarajući procesni akt, a po izjašnjenju javnog tužioca u slučaju da on nije podneo predlog. Ne može osuđujuća

⁸⁰ ZUPMZS, čl.4. st.1 i 2 i čl.2 st.1 tač.b.

⁸¹ ZUPMZS, čl.16.

⁸² ZKP, čl.106 st.2.

⁸³ KZ, čl.337 st.3 i 4.

⁸⁴ ZUPMZS, čl.10-14.

⁸⁵ ZUPMZS, čl.19 st.2.

presuda, isključivo ili pretežno, biti zasnovana na iskazu ili izjavi datoj od strane jednog ili više svedoka čiji identitet je ostao skriven⁸⁶.

Svedoci u Portugaliji mogu biti potvrgnuti pojedinačnim merama zaštite kod kojih se zahteva postojanje opravdane bojazni po bezbednost ili da se vodi kivični postupak za koje je ustanovljena funkcionalna nadležnost veća od troje sudija ili porota. Obuhvataju pravila ponašanja, opservacije svedoka ili drugog lica prema kom se mere zaštite primenjuju, uključujući tu primenu mera bez njihovog znanja. Mogu biti određene od strane javnog tužioca, tokom istrage na osnovu zahteva svedoka ili njegovog pravnog zastupnika ili na osnovu predloga kriminalističke policije. Nakon istrage navedene mere mogu biti određene od strane sudije koji preduzima radnje u narednoj fazi postupka, na osnovu predloga javnog tužioca. Sud na svaka tri meseca preispituje potrebu i celishodnost za trajanjem tih mera nakon ispitivanja svedoka⁸⁷. Predviđene su sledeće pojedinačne mere zaštite:

1. označenje u postupku druge adrese od stvarne na kojoj svedok živi ili koja se ne poklapa sa boravištem po građanskom pravu;
2. prevoz državnim vozilom prilikom učestvovanja u krivičnom postupku;
3. obezbeđenje prostorije, koja može biti stavljena pod video nadzor ili obezbeđena, u sudu ili policiji, gde može da se skloni ili u koju ne ulaze ostali učesnici u krivičnom postupku;
4. obezbeđenje mera zaštite od strane policije prema rođacima ili drugim licima sa kojima je svedok u bliskom kontaktu;
5. omogućavanje režima koji će mu garantovati izolovanost od ostalih lica i prevoz posebnim vozilom⁸⁸.

Osim pojedinačnih mera zaštite, kojima podležu svedoci, ustanovljen je u Portugaliji i *poseban program zaštite*, koji obuhvata jednu ili više mera zaštite i podrške: naznačenje u zvaničnim dokumentima drugačijih oznaka ideniteta od onih prethodno korišćenih, ili koji bi trebalo da budu korišćeni sa zamenjenim ispravama, izmena fizionomije ili tela lica prema kom se program primenjuje, obezbeđenje novog mesta prebivališta u zemlji ili inostranstvu određeni period, slobodni prevoz lica prema kom se program primenjuje, njegovih rođaka i određene imovina na novo mesto prebivališta, primena uslova za održavanje svrhe podrške, obezbeđenje naknade za život određeni period⁸⁹.

⁸⁶ ZUPMZS, čl.19 st.2.

⁸⁷ ZUPMZS, čl.20.

⁸⁸ ZUPMZS, čl.20.

⁸⁹ ZUPMZS, čl.22.

Ovaj poseban program zaštite u portugalskom pravu u mnogim elementima se podudara sa *programom zaštite učesnika u krivičnom postupku i njima bliskim licima* u srpskom pravu. Pre svega, u pogledu uslova za određivanje, jer se traži da subjekti programa budu lica koja su usled davanja iskaza ili obaveštenja značajnih za dokazivanje u krivičnom postupku izloženi opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu, a bez tog iskaza ili obaveštenja bilo bi znatno otežano ili nemoguće dokazivanje u krivičnom postupku. Takođe, domen primene prostire se samo na krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti, protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom i organizovanog kriminala⁹⁰, i u Portugaliji to su krivična dela organizovanog kriminala, korupcije, terorizma i krvni i seksualni delikti. Trajanje programa nije kao prema portugalskom rešenju ograničeno samo na krivični postupak, pošto može biti određen i pre, i u toku i nakon pravosnažnog okončanja krivičnog postupka⁹¹. Ekstenzivnije je postavljen u Srbiji krug lica na koja se odnosi premda obuhvata osumnjičenog, okrivljenog, svedoka saradnika, svedoka, oštećenog, veštaka i stručno lice, kao i blisko lice za koje jedan od ovih učesnika u krivičnom postupku zahteva uključjenje u Program zaštite⁹². U okviru Programa zaštite primenjuju se jedna ili više mera sledećih mera:

1. fizička zaštita ličnosti i imovine, koja se sastoji se od sprečavanja protivpravnog ugrožavanja života, zdravlja, fizičkog integriteta, slobode ili imovine zaštićenog lica upotrebom fizičko-tehničkih mera⁹³;
2. promena prebivališta ili premeštanje u drugu zavodsku ustanovu predstavlja privremeno ili trajno preseljenje zaštićenog lica iz mesta prebivališta ili boravišta u drugo mesto ili drugu zavodsku ustanovu⁹⁴;
3. prikriivanje identiteta i podataka o vlasništvu podrazumeva izradu i upotrebu lične isprave ili isprave o vlasništvu zaštićenog lica u kojoj su privremeno izmenjeni izvorni podaci⁹⁵;
4. promena identiteta, kao izuzetna mera ukoliko se cilj Programa zaštite ne može ostvariti primenom drugih mera⁹⁶, koja uključuje potpunu ili delimičnu izmenu ličnih podataka zaštićenog lica, uz koju može biti određena i promena fizičkih karakteristika zaštićenog lica⁹⁷.

⁹⁰ Čl. 5 Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku - ZPZUKP, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05.

⁹¹ ZPZUKP, čl.4.

⁹² ZPZUKP, čl.3 st.1 tač.1 i 2.

⁹³ ZPZUKP, čl.16.

⁹⁴ ZPZUKP, čl. 17.

⁹⁵ ZPZUKP, čl.18.

⁹⁶ ZPZUKP, čl.14.

⁹⁷ ZPZUKP, čl.20 st.1.

Takođe, određivanje, izmena i prestanak mera koja su predmet programa vanprocesne zaštite u nadležnosti su Komisije za poseban program zaštite u Portugaliji, odnosno Komisije za sprovođenje Programa zaštite u Srbiji. U pitanju je kolektivno telo, sastavljeno od predstavnika suda, javnog tužilaštva i ministarstva unutrašnjih poslova⁹⁸. Izvršenje programa je predmet sporazuma sa licem u čiju korist se mere primenjuju, koje treba da potpiše izjavu da se slaže sa utvrđenim mera i da će se pridržavati programa⁹⁹. Poseban program zaštite može biti izmenjen uvek kada je to potrebno. Treba obavezno da bude revidiran s vremena na vreme kako je to u njemu određeno¹⁰⁰. Osim regularnog programa zaštite, u Srbiji kada nadležni javni tužilac, istražni sudija ili predsednik veća ocene da postoji neposredna opasnost po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu učesnika u krivičnom postupku ili bliskog lica, mogu da zahtevaju primenu hitnih mesta uz saglasnost učesnika u krivičnom postupku odnosno bliskog lica od strane Jedinice, a do donošenja odluke Komisije o zahtevu za uključanje u Program zaštite¹⁰¹.

6. Zaključak

Uporednom analizom srpskog i portugalskog prava u domenu zaštite žrtve u svetlu prevashodno krivičnog zakonodavstva može se konstatovati da su ključni instituti za pomoć i podršku pasivnim subjektima, kao što su sticanje statusa posebno osetljivog svedoka i mere procesne i vanprocesne zaštite uređeni na adekvatan način. Naravno, trebalo bi ozbiljno razmotriti mogućnost izmene srpskog ZKP u delu koji se odnosi na neotkrivanje identiteta zaštićenog svedoka pre početka glavnog pretresa i obezbediti tajnost njegovih ličnih podataka do pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka. Tome u prilog govori i praksa Evropskog suda za ljudska prava.

Kao posledica implementiranja Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Evropskog saveta od 25. oktobra 2012. godine¹⁰² Portugalija je donela Zakon o žrtvama 2015. godine, kojim garantuje žrtvi tri grupe prava: pravo na obaveštavanje, pomoć i mehanizme zaštite svojih interesa, pravo vezano za participativnost i punu slobodu odlučivanja u krivičnom postupku i pravo posebne zaštite, koje se manifestuje kroz pravo na

⁹⁸ ZUPMZS, čl.23 i čl.7 ZPZUKP.

⁹⁹ ZUPMZS, čl.24 i čl.30 ZPZUKP.

¹⁰⁰ ZUPMZS, čl.24.

¹⁰¹ ZPZUKP, čl.27.

¹⁰² Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/directive_2012_29_eu_1.pdf, 18.06.2017.

izbegavanje kontakta između žrtve i učinioca pravo na zaštitu žrtve tokom sprovođenja istrage, pravo na privatnost, pravo na individualnu procenu potreba žrtve s ciljem utvrđivanja specifičnih potreba zaštite, pravo na zaštitu posebno osetljive žrtve, uključujući i decu.

Republika Srbija, država čiji je prioritetni cilj članstvo u Evropskoj uniji, kontinuirano preduzima radnje ka ispunjenju uslova iz Poglavlja 23 i 24, i na planu jačanja društvene solidarnosti, moralnog integriteta društva i pružanja pravne, ekonomske i psihološke pomoći i stručne podrške žrtvama. Jedna od metoda jeste i donošenje opšteg obaveznog uputstva Republičkog javnog tužilaštva¹⁰³, kojim je predviđeno formiranje Službi za informisanje i podršku oštećenima u javnim tužilaštvima. To je posebno značajno premda prepogative javnog tužilaštva da sprovodi istragu nameću i prvi kontakt sa žrtvom, kompetentno pružanje informacija i direktnu asistenciju.

Gordana Krstić, master

Advisor in Prosecutor's Office for Organised Crime in Belgrade

PROTECTION OF THE VICTIMS IN SERBIAN AND PORTUGUESE CRIMINAL LEGISLATION

Summary

The obligation of every State is to protect life of every citizens and to insure everyone in accordance with its legislation rights and duties prescribed in European Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. When occurs significant endangerment or injury of corporal or mental integrity or property of larger scale, the State authorities are liable for criminal prosecution, conducting the effective and efficient process and for engagement of resources which can give professional support and adequate help to the victims. In this paper, the object of analysis is legal position of the victims before the competent judicial authority of the Republic of Serbia and the Portuguese Republic. The grounds for determining the status of an especially vulnerable victim, indicators of vulnerability and procedural consequences have been considered through comparative oversight of substantial and

¹⁰³ Republičko javno tužilaštvo O.br.2/16 od 05.12.2016. godine; ovde treba napomenuti da pri Posebnom odeljenju Višeg suda u Beogradu, nadležnom za ratne zločine i organizovani kriminal od 2006. godine funkcioniše Služba za pomoć svedocima.

procedural provisions of criminal law which explicitly define the victim, as the passive subject of criminal offence. There have been described procedural and unprocedural measures of protection of the witness if there exist circumstances which indicate that by giving testimony or answering questions a witness would expose himself or persons close to him to a threats, danger to life, health, property of substantial size, with the point to signify main characteristics of this two legal systems, one that is applied in country in the process of integrating European Union and the second that is applied in member country of European Union. It is imperative to take actions by a competent authority in criminal procedure and that compulsory includes legal, informational and psychological help and support, in order to indentify the truth and to get the perpetrators to justice, and in order to facilitate the participation of the victim and minimalize their traumatic experience.

Keywords: victim, witness, injured party, criminal procedure, protection measures, especially vulnerable witness, protected witness, The Portuguese Republic.